

Hur översättande till svenska har utvecklats – exemplet P. G. Wodehouse

Nils Håkansons innehållsrika bok ”**Dolda Gudar. En bok om allt som inte går förlorat i en översättning**” belönades med Augustpriset för årets fackbok 2021. Han visar trender i hur översättandets konst utvecklats i Sverige och illustrerar sina resonemang med mängder av citat, men han nämner varken Wodehouse eller hans mest kända svenska översättare Hammarling och Hammar. När jag läste boken hade jag självklart Plum i bakhuvudet. Jag är inte språkvetare men har som glad amatör flera gånger gett mig ut likt Bambi på översättandets hala is. Jag har exempelvis jämfört några olika svenska översättningar av samma Plumtext och publicerat resultatet i essäer på hemsidan www.wodehouseforskning@weebly.com. WodehouseSällskapet utsåg mig till redaktör för novellsamlingen ”I sällskap med Wodehouse”, som utkom 2015. Denna antologi innehåller enbart tidigare oöversatta noveller som nu översattes av medlemmar i Sällskapet. Jag översatte själv några stycken. Håkansons bok väckte frågan: **I vilken mån stämmer utvecklingen av översättningarna av Wodehouse till svenska med de generella trender som Håkanson beskriver?** Plums texter har översatts i över 100 år, dvs under hela den moderna svenska litteraturhistorien. Jag försöker jämföra en del av Håkansons iakttagelser med de svenska Wodehouseöversättningarnas historia.

Kort om Håkansons iakttagelser

I boken finns en historisk översikt över hur översättandet till svenska utvecklats generellt, samt resonemang på teoretisk nivå om vad översättning egentligen är och om vad som kan hända i översättningsprocessen.

Håkanson ägnar sig inte bara åt skönlitteraturens stora författare, utan också åt underhållningslitteratur, som ”kiosklitteratur”, ungdomslitteratur, t.o.m. Kalle Anka. Han behandlar främst romankonsten, men också poesi och teater. Dock behandlar han inte genren humor (ett undantag: Hašeks Švejk). Men jag fann många av hans iakttagelser intressanta att studera med avseende på översättningar av Wodehouse!

Översättning har kallats ”det omöjligas konst”. Översättandet av litteratur började i Sverige med Bibeln. Håkanson påpekar: ”Också när en roman, en pjäs eller en dikt översätts finns någonting, ja, inte heligt, men *egentligt*, som översättaren ska förhålla sig till, en dyrkad urkälla: Verket, så som det uppenbaras för oss av författaren. Och enligt en mycket utbredd villfarelse kan och bör Verket vara helt detsamma i översättning som i original, »bara på ett annat språk«. ... Men föreställningen om att original och översättning *borde* eller *skulle kunna vara* »samma sak« är vad som orsakat så mycket förvirring runt fenomenet översättning... **översättning innebär per definition förändring.**¹” Han påpekar att muslimska dogmatiker anser det omöjligt att översätta Koranen eftersom översättning med nödvändighet innebär *förändring* av en text och Koranens text betraktas som helig inte bara till innehåll utan också till ordval, formuleringar och form eftersom den är till minsta skiljetecken dikterad av Allah. Koranen kan, menar dessa, enbart läsas på arabiska. Varje översättning är en förvanskning av något heligt. Håkanson skriver: ”Översättarna är dömda att fjärma sig från originalet, om än i ett försök att

¹ Fetstilen är min markering.

återskapa det. ... Den grundläggande utmaningen för varje översättare har i alla tider beskrivits på ungefär samma sätt: som en balansgång mellan bundenhet och frihet.” ”En modern syn på översättning kan sägas innebära att översättaren försöker lyda två auktoriteter samtidigt: *originaltexten*, som ska återskapas med största möjliga följsamhet till form och innehåll, och *det egna språket*, som inte ska utsättas för övergrepp.” Man försöker efterlikna något, men är ändå tvungen att avvika från det.

Inom Kristenheten har man mer betonat att Bibelns är Guds budskap, förmedlat av människor. Originallets exakta ordval och språkliga form är gjort av människor, om än inspirerade av Gud. Budskapet kan man därför översätta till annat språk, uttrycka med andra ord och annan syntax. På 1400-talet översatte man många texter (inte alls bara Bibeln) i Birgittinerklostren i Sverige och en praxis utvecklades som Håkanson kallar Vadstena princip. Den innebär i korthet att originaltextens status hade stor betydelse för hur stor respekt man visade den i översättningarna. ”När det kommer till litteratur som ingen tillskriver några särskilda konstnärliga eller djupsinniga värden händer det ofta att översättarna ges eller tar på sig en *funktionell* uppgift. De viktiga är då inte att vara trogen mot originalet utan att skapa en text som slår an på så många läsare som möjligt, vilket inte nödvändigtvis är samma sak.” Håkanson visar att eftersom barn- och ungdomslitteratur värderades mycket lågt i Sverige ända till slutet av 1900-talet, så tog översättare och förlagsredaktörer sig stora friheter vid översättning av barnböcker. Man ändrade inte bara formuleringar utan gjorde omfattande strykningar, omskrivningar och tillägg och anpassade inte bara ordval utan hela historien till den föreställning man hade om vad som skulle passa de svenska barnen. Samma förhållningssätt gällde även ”kiosklitteratur”.

Svenska översättningar av Plum ²

Humoristisk litteratur har haft mycket låg status. Det är ju ”bara” underhållning. Plum skrev själv om detta i boken ”Wodehouse om Wodehouse” (1981):

”Jag går in för vad som kallas ’lätt underhållning’, och de som gör det – humorister kallas de understundom – ringaktas och fnyses åt av intelligentian. När jag talar om att jag i ett av *New Yorkers* senaste nummer kallades för ’den trallande ljusalfen’, så förstår ni hur långt det har gått. Sådant kräver sin tribut. Man kan inte kalla en man en trallande ljusalf utan att hans självtillit får sig en knäck. Han blir sur och grinig. Han petar i frukostflingorna. Han går omkring med händerna i byxfickorna och plutar med underläppen och sparkar till stenar.” ³

Svenska var det första språk som Wodehouse översattes till. Den första boken som trycktes på svenska var romanen ”Piccadilly Jim”, 1920, och den översattes av den oerhört produktiva Hanny Flygare. Om henne skriver Håkanson bl.a. ”Ett återkommande drag i Flygares texter – ett inslag som skär rakt igenom verk av tjogtals författare, däribland Charles Dickens, Rudyard Kipling, Maurice Maeterlinck, Bertha von Suttner och Lev Tolstoj – är spåren av brådska: en tendens att förenkla eller hitta väl ordagranna lösningar, en hel del missförstånd och slarv (som stildrag, inte primärt som fel i förhållande till ett »facit«). Men där finns också andra särmärken, som ter sig typiska för en äldre outsider-figur ur de övre samhällsklassernas lägre skikt vid denna tid: en del ålderdomliga, otympliga ord och former, en svårighet att släppa taget om en äldre tids formella sätt och upphöjda stämningsslägen.” Men Håkanson ger henne också beröm för att hon ofta lyckas gjuta liv i texter genom att inte bara välja de enkla ordbokslösningarna. I ett flertal tidiga Wodehouseböcker på svenska uppges inte ens översättarens namn. Redan 1912 trycktes en Plum-novell i *Allers Familj-Journal*, och 1913 en annan i *Nerikes Allehanda*. För dessa noveller, liksom för många andra som trycktes i tidskrifter, är översättarna okända. Detta illustrerar att översättare hade låg status. En hel del kritik har riktats mot tidiga översättningar av Plum. Plums humoristiska genre hade som sagt lågt anseende. Fram till mitten av 30-talet var det många olika översättare som anlätades av många olika förlag. Helt i enlighet med Vadstena princip så tog man sig ganska stora friheter jämfört med originaltexten och gjorde t.ex. en hel del strykningar (exempelvis Ulla Rudebecks översättning av ”A Damsel in Distress”, 1921, och Elsa Jonassons översättning av

² Avsnittet bygger bl.a. på några essäer som jag skrivit om översättningar av Plum. De är publicerade på hemsidan www.wodehouseforskning.weebly.com/artiklar.

³ Original: *Over Seventy*. Översättning av Birgitta Hammar.

”Something Fresh”, 1931). Håkanson nämner som sagt aldrig Wodehouse men ger andra exempel på hur stora friheter man tog sig med lågstatusverk. En svensk översättning av en spökroman från 1913 var exempelvis nerkortad till c:a en tredjedel jämfört med originalet! Ändå utgavs den som ett verk av originalets författare. Bearbetning var en accepterad del av översättningsprocessen. Men denna frihet att bearbeta minskade från sekelskiftet, i alla genrer, påpekar Håkanson.

Plums senare översättare: Hammarling och Hammar

Håkanson skriver: ”den stora rörelsen i 1900-talets och det tidiga 2000-talets översättningslitteratur går otvivelaktigt i riktning mot ökad *originaltrohet i detalj*.” Han konstaterar att ”många översättningar från det senaste dryga halvsekleet ligger betydligt närmare sina original än de äldre föregångarna.”

Bonniers tog över nyutgivning av Wodehouse i mitten av 30-talet och gav översättningsuppdraget åt Vilgot Hammarling. Han vann högt anseende för sina tolkningar, men även han gjorde smärre nerkortningar och strök bl.a. en del svåröversatta allusioner till Bibeln och till författare som inte var kända i Sverige. Wodehouse skrev för en läsekrets med engelsk referensram och engelsk bildning. Hammarling behöll denna referensram. Men när Plum refererade till författare som var okända i Sverige och/eller referensen blev för svåra att förstå för en tänkt svensk läsekrets så valde Hammarling alltså att göra strykningar, ibland faktiskt av hela stycken! En stor del av Plums skämt är rent språkliga och det är oftast omöjligt att översätta dem rakt av. Hammarling hittade ibland ersättningar men hoppade ibland över sådana skämt. En läsare av Hammarlings svenska version går alltså miste om små bitar av Plums genialitet som finns i originalet. Men Hammarling förtjänar dock mest beröm för allt som han lyckas behålla och för sin förmåga att överföra stil och atmosfär till sin svenska tolkning.

Att lyfta fram ”feltolkningar” och strykningar av enskilda ord och uttryck är enligt Håkanson sällan relevant då man granskar en översättares text. Den **stilistiska helheten** är mycket viktigare. En översättning **är** en tolkning, och **inte** samma text som originalet. Håkanson skriver att det förutsätts när man ser på ”översättning som konstnärlig verksamhet att översättaren i viss mån är *fri*: att hon i utövandet av sin märkliga konst ställs inför reella valsituationer. Översättaren är på så vis Google Translates motsats; utfallet är inte betingat av algoritmers nödvändighet och statistisk tyngd utan av personlighetens och valsituationens flyktiga spänning.” Översättarens frihet sätts på prov när originalet, som allt som oftast hos Wodehouse, innehåller rent nonsens. Wodehouse använder exempelvis utropet ”Lord love a duck!” i många olika böcker.⁴ Då en svensk direkt motsvarighet saknas sätts översättarens uppfinningsrikedom och stilkänsla på prov. ”Gud älske en anka” är knappast en bra översättning i något sammanhang. Både Hammarling och Hammar har berömts för att de fångar Plums speciella stil mycket väl.

Birgitta Hammar tog på 40-talet över stafettpinnen på Bonniers efter Hammarling. Hon var ännu mer noga med att inte göra strykningar och valde en annan utväg ur problemen än Hammarling. Hon försökte ibland ”översätta” eller snarare ”ersätta” Plums engelska referensram med en svensk och hans allusioner till engelskspråkiga författare med likartade allusioner till svenska författare. Ofta lyckades hon mycket bra både med att hitta svenska ordlekar i Plums anda och allusioner till en svensk litterär referensram som är någorlunda ekvivalenta med originaltextens. Vissa av hennes allusioner är enligt min mening, t.o.m. roligare än Plums original! Hon försökte överföra Wodehouse’s språkliga stil till svenska och lyckade oftast mycket bra. Men hon tog sig ibland friheter, som kan ifrågasättas, som att lägga in egna skämt som inte finns i originaltexten (även om de är Wodehouse’s stil). Jag tvivlar på att hon skulle gjort detta om hon översatt t.ex. James Joyce eller en annan författare med högre status. Plums syft att roa och underhålla fick gå före troheten mot originalets bokstav.

Jag konstaterar att ”Vadstena princip” stämmer rätt väl också för hur Wodehouse blivit behandlad av alla de olika översättarna till svenska.

⁴ Se artikeln: Lord love a duck! En bagatell om översättning av nonsens 13/2 2017 på www.wodehouseforskning.weebly.com/artiklar.

Plums stigande litterära anseende

Wodehouse fick med tiden ett högt anseende som en av Englands stora språkliga konstnärer. I Oxford English Dictionary finns han representerad med 1750 citat. Allt fler litterära auktoriteter insåg att han var en av de allra främsta i konsten att hantera det engelska språket. Hans status växte och han fick beröm också av framstående skönlitterära kollegor som Kingsley Amis (och fick också utstå avundsjuka). Han promoverades så småningom till hedersdoktor i Oxford för sina insatser för det engelska språket och litteraturen och har fått en minnesplakett i Westminster Abbey bland de största engelska författarna. Man kan också se att denna utveckling återspeglas i de svenska översättningarna. I enlighet med Vadstena princip så tog sig de tidiga översättarna av Plum betydligt större friheter och var slarvigare medan de två senaste höll sig närmare originaltexten. Det bättrade inte på hans status i Sverige att många noveller under tidigare delen av 1900-talet trycktes i den av intelligentian så förhatliga svenska veckopressen. Redaktör Georg Svensson på Bonniers förlag förbigår de otaliga publiceringarna i svensk veckopress med total tystnad i sina presentationer av hans författarskap i böckerna ”Alla tiders Wodehouse” och ”Wodehouse om Wodehouse”, trots att tidskrifterna ofta gavs ut av Bonnier-koncernen. Från mitten av 30-talet, med Hammarling, hanterades originaltexten mer omsorgsfullt än tidigare. När Plums anseende som språklig konstnär hade blivit högt efter andra världskriget så hade Hammar helt tagit hand översättandet och då upphörde bearbetningar i form av strykningar och omarbetningar. Hon tog sig dock, som jag påpekat, vissa andra friheter, inom ramen för Plums stil. Också här förefaller Vadstena-principen hålla ganska bra. Allt eftersom Plums anseende och status steg så ökade översättarnas stilistiska trohet mot originalet.

Hur såg Plum själv på bearbetningar av sina texter?

Han såg sin uppgift som att underhålla, roa, inte producera skönlitteratur. I England och USA trycktes hans texter ofta först i flera olika tidskrifter, i mer eller mindre olika versioner. Många romaner trycktes först som tidskriftsföljetonger både i England och USA, innan de i mer eller mindre omarbetad form publicerades som böcker. Ibland var det nog Plum själv som redigerade olika versioner men det var allmänt accepterat att tidskriftsredaktörer hade rätt att sammanfatta/förkorta texten, att anpassa texten till tidskriftens läsekrets, och inte minst anpassa den till spaltutrymmet. Vissa noveller kunde skilja sig en hel del mellan olika tidskrifter både till längd och ordval. Plums texter hade inte heller i England och USA sådan konstnärlig status att de inte kunde bearbetas och anpassas av redaktörer. Jag känner inte till ifall Plum höjde på ögonbrynen åt bearbetning vid översättningar. Det var svårt att kontrollera kvaliteten. Han var nöjd med att hans böcker sålde bra i Sverige och gav royalty. Detta betydde att hans svenska översättare lyckades få fram svenska texter som slog an hos en stor publik i Sverige. En hel del hjälp med marknadsföringen i Sverige fick han genom att många av hans noveller publicerades i svenska tidskrifter, även om det ibland var i andra översättningar än de som senare kom i bokform. (Många av hans romaner trycktes också i svensk dagspress och några i veckopressen som följetonger.)⁵

Som helhet finner jag att Håkansons analys av hur svenska översättningar utvecklats stämmer bra överens med utvecklingen också av översättningarna av Wodehouse.

⁵ Se hemsidorna www.wodehousebibliografier.nu och www.wodehouseforskning.weebly.com/artiklar